

Citation:

A. de Buck, Levensbericht W.B. Kristensen, in:
Jaarboek, 1953-1954, Amsterdam, pp. 295-305

WILLIAM BREDE KRISTENSEN
(21 Juni 1867 — 25 September 1953)

HERDENKING

VAN

WILLIAM BREDE KRISTENSEN

(21 Juni 1867—25 September 1953)

William Brede Kristensen werd 21 Juni 1867 — het is vandaag juist zijn verjaardag — te Kristiansand in Noorwegen geboren, als zoon van de plaatselijke predikant, die met een dochter van Björnson was gehuwd. Hij zou er waarschijnlijk zelf prijs op stellen, dat hier even geboekstaafd wordt, dat zijn doopnaam oorspronkelijk Viljam luidde en onvervalst Noors was. Het Engelse William was een goedbedoelde verfraaiing, maar in zijn oog natuurlijk een 'Verschlimmbesserung', die aan zijn eerste onderwijzer te wijten was. Hij heeft het de man nooit vergeven en psychologen mogen uitmaken, hoeveel deze pijnlijke jeugdervaring heeft bijgedragen tot zijn afkeer van schoolmeesters en scholen. Als zwak en ziekelijk kind is hij het leven ingetreden, geen blijvertje, naar zijn omgeving vreesde. Eerst na zijn elfde, twaalfde jaar is hij die jeugdkwalen te boven gekomen en de veerkrachtige figuur geworden die in onze herinnering voortleeft, de man die er prat op ging nooit iets voor zijn gezondheid gedaan of gelaten te hebben — een gevaarlijke leefregel misschien, maar in zijn geval door de uitkomst gerechtvaardigd.

Na zijn eindexamen gymnasium ging hij te Oslo studeren. Hij koos de theologie, doch de geest van de toenmalige Noorse theologie en theologen benauwde hem en na een jaar ging hij over tot de studie der klassieke talen. Bepaalde gebieden der theologie bleven hem echter trekken: het was toch de studie die zich bezig hield met wat naar zijn overtuiging het diepste en beslissende was in het leven van mensen en volken, de godsdienst. Zo besloot hij godsdienstgeschiedenis te gaan studeren, een vak waarvan destijds in Noor-

wegen nog bijna niemand had gehoord, een vak bovendien dat geen uitzicht bood op een vaste, maatschappelijke positie. De keus bevreemdde en vermaakte dan ook zijn vrienden en kennissen, doch vond goedkeuring en vertrouwen bij zijn vader. Kristensen had hiermee het studieveld gevonden, waarop hij zijn leven lang met de volledige inzet van al zijn gaven van hoofd en hart, met eeuwig-jonge geestdrift zou blijven werken.

Dat deze jonge student, rijk gezegend met gevoel en fantasie, ook een dichter was is misschien niet zo wonderlijk. Meer verbazing zal het bij zijn kennissen uit later tijd wekken te vernemen, dat hij levendige belangstelling had voor politieke vraagstukken niet alleen, doch dat hij daarbij bovendien zeer links stond en dat hij vele bijdragen leverde aan de linkse pers. Laat ik hier aanstonds volledigheidshalve aan mogen toevoegen, dat hij bij het conflict tussen Zweden en Noorwegen, dat tot de scheiding in 1905 leidde, vurig nationalist was. Het zijn trekken, die voor velen de indruk enigszins kunnen corrigeren, die hij in later jaren wel moest wekken: die van een eenzijdig en uitsluitend in zijn wetenschap opgaand geleerde. Zijn ruime, levende en met het hart beleefde belangstelling voor andere dingen verborg hij in zijn geschriften door angstvallig alle actualiteit te vermijden; opzettelijk schreef hij zo onopgesmukt en lapidair mogelijk, door geen citaat of versiering zijn litteraire cultuur verradend.

Intussen schaadden die anders gerichte activiteiten, waarvan hier een ogenblik sprake was, zijn werk niet. Hij was een werker als weinigen. Van de aanvang af was het hem duidelijk dat talenkennis de onontbeerlijke grondslag was van zijn studie. Wilde hij niet hopeloos van verre en aan de buitenkant blijven staan, dan moest hij kunnen lezen wat de gelovigen der oudheid — want op hen vooral was zijn belangstelling gericht — van hun voelen en denken in geschriften hadden neergelegd of op monumenten vereeuwigd. Dat was de enige weg naar de binnenzijde, naar wat de gelovigen zelf over hun geloof vertelden.

Zo beoefende hij naast de klassieke talen en het Hebreeuws het Sanskrit en het Egyptisch, het laatste onder leiding van Lieblein,

in wien Noorwegen een der pioniers op dit nog nagenoeg onontgonnen terrein van wetenschap bezat. Hij schuwde geen moeite om in deze taal door te dringen, waarvan toen nog geen behoorlijke grammatica, geen bruikbaar woordenboek bestonden. Maanden lang werkte hij bijvoorbeeld aan de transcriptie en vertaling van de Papyrus Ebers, een medisch geschrift, tot verbazing der omstanders: wat had dit nu met de Egyptische godsdienst te maken? Dat had het ook niet of althans weinig, doch zo ernstig vatte hij de taalstudie op, die hem de weg naar het hart der oude volken moest openen.

Spoedig lokten zijn studiën hem naar het buitenland. De roem van de Nederlander Tiele, een der eerste godsdiensthistorici, was ook tot Skandinavië doorgedrongen. Kristensens oom Björnson was een geestdriftig bewonderaar van Tiele's evolutionistische schets van de godsdienstgeschiedenis. Mede op diens raad trok hij naar Leiden, waar hij van 1890—92 verbleef. Daar kwam hij naast Tiele met Kuenen in aanraking, die hij boven Tiele heeft vereerd als het toonbeeld van een zuiver, wetenschappelijk werker. Hij vond er tevens in Pleyte een nieuwe leidsman op Egyptologisch terrein; hij vond er bovenal in het Museum van Oudheden een der beste verzamelingen van Egyptische Oudheden in Europa. De nadelen van de chaos, die daar destijds heerste, van de slechte opstelling, van de gebrekkige verlichting werden ruimschoots vergoed door de voor onze begrippen onverantwoordelijk grote vrijheid, die de student gelaten werd, om daarin te grasduinen.

Naast het Egyptisch had hij te Leiden ook het Babylonisch ter hand genomen. Beide studies zette hij te Parijs (1892—93) voort. Het daar verkregen diploma voor het Babylonisch schatte hij niet hoog. Veel meer leerde hij bij de geniale Maspero die in zijn colleges o.a. de pas ontdekte pyramidenteksten behandelde, de oudste en omvangrijke bundel van Egyptische godsdienstige teksten. Uit deze teksten zou hij voornamelijk de stof voor zijn dissertatie putten, die vooral in de loop van een verblijf te Londen in 1895 tot stand kwam. Zo promoveerde hij dan op 18 Juni 1896 in wat wij de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte zouden noemen op

een proefschrift over de voorstellingen der Egyptenaren over het leven na de dood in verband met de goden Ra en Osiris, een studie die hem in aanraking bracht met centrale gedachten in de Egyptische godsdienst, met die paradoxale richting van het godsdienstig denken der Egyptenaren, die hen het doodsland het levensland en de lijkist de heer des levens doet noemen, die eenheid van de samenwerkende delen der dualiteit van dood en leven, die hem bij voortduring in de godsdiensten der oudheid zou blijven boeien.

In 1896—97 vertoefde hij daarna nogmaals in Parijs. In deze jaren groeide zijn grote vriendschap met Söderblom, de Zweedse godsdiensthistoricus, een band die innig bleef, ook toen Söderblom door levensgang en ook wel aanleg steeds meer de weg van geestelijk en kerkelijk leiderschap werd opgestuwd. In de Parijse jaren waren beide zeer in de Avesta-godsdienst geïnteresseerd. Met het Avestisch is de kring van Kristensens talenkennis gesloten. Het zijn de talen van de volken rondom de Middellandse Zee, ruim genomen tot Perzië toe — Indië boeide hem minder — de talen van de grote cultuurvolken der oudheid: Griekenland, Rome, Israëel, Egypte, Babylonië en Perzië.

Dan volgt zijn beroeping naar Leiden in 1901 als opvolger van Tiele, waar hij verder is blijven werken, waar hij zich in de theologische faculteit thuis voelde en ademde in een vrijheid, die hij niet heeft willen opgeven, toen hem in 1912 een professoraat in Oslo werd aangeboden. Huwelijk en gezin bonden hem enige jaren later nog vaster aan Nederland.

In 1911 werd Kristensen lid van deze Akademie en in zijn geval mag deze gebeurtenis wel met bijzondere nadruk worden vermeld: immers zelden heeft de Akademie een trouwer lid bezeten dan hem. Hij, die altijd zo afzijdig bleef van vergaderingen en dergelijke, voelde zich hier thuis en was een trouw bezoeker van de Akademievergaderingen tot op hoge leeftijd. Hij leverde — men mag wel zeggen: op gezette tijden — zijn bijdragen voor de Mededelingen tot de laatste over de Slangenstaf enkele maanden voor zijn dood. Bijna al zijn publicaties zijn mededelingen geweest in onze Akademie of daaruit gegroeid.

Vermelden wij tenslotte, dat de Groningse universiteit hem in 1914 een theologisch ere-doctoraat toekende. Na zijn emeritaat in 1937 waren hem nog vele jaren van onverflauwde, geestelijke activiteit beschoren, tot hij op 25 September 1953 na korte ongesteldheid overleed.

Een lang geleerden-leven werd daarmee afgesloten, met volledige overgave, met hartstochtelijke liefde gewijd aan de wetenschap, die hem gegrepen had, een wetenschap die in zijn jeugd nog vrijwel onbekend was, waarvan hij wording en groei in een lang leven heeft meegemaakt. En ook de hulpwetenschappen, die hij nodig had, stonden in zijn jonge jaren veelal nog in de kinderschoenen. Het Egyptisch, het Babylonisch waren talen, waarvan slechts de eerste beginselen bekend waren, gebieden, die men nog niet met een goede spraakkunst, een betrouwbaar woordenboek in de hand rustig kon binnenwandelen. Het Babylonisch heeft hij later dan ook tot zijn teleurstelling moeten laten schieten, hoezeer die godsdienst met zijn inzicht in de boven-ethische natuur der goden hem ontzag inboezemde. In zijn studiejaren had hij hier bovendien gekozen voor de foutieve beschouwingen van Halévy over het Sumerisch, volgens welke dit geen bijzondere taal, doch slechts een geheimschrift van priesters zou zijn. Daardoor liep deze studie vast. Doch al met al met welk een bewonderenswaardige talenkennis gegord bond hij de strijd aan met de weerbarstige, godsdienstige litteratuur dezer volken, een talenkennis als thans wel onmogelijk is geworden voor een enkeling, als ook van zijn generatie geen tweede bezat.

Daarmee had hij dan de mogelijkheid tot de bronnen zelf te gaan, te luisteren naar hetgeen deze mensen te zeggen hadden. Immers dat is wat hij nastreefde: scherp, eerbiedig, zelfverloochend luisteren — met uitschakeling van alle eigen-wijsheid. Daarom kon hij slechts iets beginnen met volken die teksten hadden nagelaten. Die miste hij bij de primitieven en bovendien was grondige kennis van al hun talen onmogelijk. Wat men in verzamelingen als Frazers Golden Bough over hen leest was hem veel te oppervlakkig. Ze staan ook te ver van ons af: 'als iemand

zegt en gelooft dat hij een kangoeroe is of die boom die daar staat en ik stam van die boom of de kangoeroe af, dan ontgaat mij de zin van zulke uitspraken volkomen'. Zijn wantrouwen jegens gegevens ontleend aan de primitieve godsdiensten was geen vooroordeel. Hij had zelf oprecht geprobeerd iets met dit materiaal te beginnen, maar het was hem tot zijn spijt niet gelukt: zij waren onbegrepen curiositeiten voor hem gebleven. Hij had echter eerbied voor werk als dat van Schärer, die in jarenlange omgang met primitieve stammen iets van hen had leren begrijpen. Zijn boutades waren vooral gericht tegen het gebruik dat sommigen van allerlei onbegrepen primitieve voorstellingen maakten, alsof wij daar het oorspronkelijke zouden vinden, het eenvoudige en simpele, waarmee men hoger staande, gecompliceerde gebruiken en voorstellingen zou kunnen verklaren. Dat dit een waan is, is een oude gedachte bij hem. Reeds in zijn dissertatie trekt hij te velde tegen het geloof, dat het de taak der wetenschap zou zijn de betekenis van bepaalde voorstellingen af te leiden uit oorspronkelijker vormen. Een dwaasheid vond hij dit, want wij willen weten wat die latere vorm voor de gelovige betekende, en wij willen niet afgescheept worden mét een geheel of gedeeltelijk gefantaseerd verhaaltje over: er was eens... Bovendien heeft geen verschijnsel één oorsprong, maar vele en de Rijn bij Rotterdam is niet verklaard, wanneer men verwijst naar die éne bron in Zwitserland. Trouwens iedere oorsprong blijkt telkens zelf weer een oneindig samengesteld verschijnsel te zijn, even onverklaarbaar als het latere.

Met andere woorden: niet de genetische verklaring is belangrijk, maar de begrijpende beschrijving, niet het diachronische, maar het synchronische, of, zoals hij het in een verhandeling uit zijn studentenjaren noemde: niet een lengtedoorsnede, maar een dwarsdoorsnede! Niet de ontwikkeling, de evolutie, maar de waardering van het zelfstandig verschijnsel. Het zijn gedachten, die thans op menig gebied van wetenschap gemeengoed zijn geworden, zelfs in de mode zijn, maar die in die jaren ingingen tegen de geest van de tijd, die de genetische, evolutionistische zienswijze als de enig-wetenschappelijke beschouwde.

Ook van die evolutionistische beschouwing was hij van meet af aan een beslist tegenstander. Het ging hem immers om de zelfstandige waarde van iedere godsdienst, die hij bestudeerde. De gelovige staat daar anders tegenover: voor hem is het eigen geloof absoluut; de andere godsdiensten zijn heidendom: hij kan ze hoogstens waarden als voorbereiding tot het geloof, tot het Christendom bijvoorbeeld, de schemering voor de volle dag. Doch de wetenschap van die tijd deed in wezen hetzelfde, legde een maatstaf aan — veelal van ethische aard — waaraan de godsdiensten werden gemeten, zodat ze opgesteld konden worden als op een trap van laag tot hoog, waarbij de hoogste trap dan natuurlijk altijd door de eigen godsdienst werd ingenomen. Zo deden Tiele en alle anderen. Kristensen wilde van die waarderende vergelijking niets weten. Ook hij wilde wel vergelijken en vond dit zelfs in vele gevallen een noodzakelijk, zij het niet-ideaal en gevaarlijk hulpmiddel. Een verschijnsel kan in een bepaalde godsdienst geïsoleerd staan en daardoor onbegrepen blijven. Dan kan vergelijking met een overeenkomstig verschijnsel in andere godsdiensten, waar het een organisch deel is van een samenhangend, begrijpelijk geheel, licht verspreiden over zijn betekenis, mits men ervoor oppast het door dit vreemde licht te vervalsen. Geheel iets anders is het echter op een kathedraal te gaan zitten en aan de godsdiensten cijfers te gaan uitdelen van onvoldoende tot uitmuntend.

Voor de gelovigen is hun geloof een primaire werkelijkheid, die niet verdedigd behoeft te worden en niet kan worden vergeleken. Die absolute eiste hij ook op voor zijn eigen geloof, want hij wilde, zoals hij ergens zegt, niet anders zijn dan een doodgewoon Christenmens, die er alleen op uit is de gelovigen van een ander type dan het onze te begrijpen, zoals zij zichzelf begrepen hebben en door andere begrepen willen worden! En daar kan niemand bezwaar tegen hebben, voegt hij er naief aan toe. Hij wist wel beter.

Immers van vele zijden staat men klaar om te betogen, dat zulk een onbevooroordeeld begrijpen van anderen onmogelijk is. Gelovigen zowel als ongelovigen verkondigen, dat alle wetenschap

bevooroordeeld is, dat met name de beoefening der geschiedenis niet uitloopt op objectieve kennis van het verleden, doch op *onze* opvatting daarvan, dat wij bewust of onbewust gebonden zijn door een bepaalde levensbeschouwing. Iedere onderzoeker tekent in het beeld dat hij ontwerpt tenslotte slechts zichzelf. Kristensen waagt zich niet aan een poging deze bezwaren met een theoretisch betoog te ontzenuwen: hij was geen wijsgeer. Hij merkt slechts op, dat zij gelden voor ieder gesprek, voor iedere ontmoeting met een ander. En toch spreken wij met elkaar en begrijpen wij elkaar doorgaans zeer goed, als wij van goeden wille zijn! Zo is het ook mogelijk iets te verstaan van die vreemde godsdiensten, die niet al te ver van ons afstaan, als wij ze met sympathie naderen, niet meerder en neerbuigend als ouderen tegenover kinderen, maar omgekeerd als kinderen eerbiedig opziende tot hen die hun levenstaak hebben volbracht, die geworsteld hebben met problemen, die nog de onze zijn, en die daarbij inzichten hebben verworven en daarvoor formuleringen hebben gevonden, waarvoor wij slechts eerbied kunnen hebben. Nodig zijn sympathie en liefde en hij herinnert *ergens* aan het Deense versje, dat zegt, dat nog nooit iemand iets heeft begrepen, dat hij niet eerst heeft liefgehad.

Gebrekkig zal dit begrijpen steeds blijven, want zij staan ver van ons af. Wij zijn geestelijke kinderen van de klassieke beschaving en van Israëls profeten. Daardoor is de kosmisch georiënteerde wereldbeschouwing van de antieke volken ons vreemd geworden; de verhouding tussen natuur en geest is voor ons anders dan voor hen. Wij kunnen niet met hun ogen zien. Zij zagen, om een voorbeeld te noemen, water of brood als een goddelijke, bezielde, leven scheppende werkelijkheid, dus niet — wat wij gemakkelijk kunnen begrijpen — als een sluier, waarachter de wezenlijke zin ontdekt moet worden als een esoterische waarheid: zij hadden die onmiddellijke Anschauung, zoals Schleiermacher het noemde, waardoor zij deze en alle verschijnselen en gebeurtenissen godsdienstig, d.i. als een wonder, als iets volstrekt onherleidbaars en goddelijks konden zien: geboorte en groei, voeding en voortplanting, slaap en ontwaken, woord en schrift. Wij kunnen al

redenerend trachten te begrijpen, dat bijvoorbeeld de levensvernieuwing, die onze voeding schenkt, door hen werd opgevat als een wonder, een schepping gelijk die in den beginne, zoals wij stamelend woorden zoeken om een woord uit een vreemde taal te vertalen, dat een begrip uitdrukt waarvoor wij geen eigen woord bezitten. Wij zeggen dan, dat het brood voor hen een symbool van leven is geweest, doch wij blijven daarmee in de voorhof: het vermogen het brood als bezielde werkelijkheid te zien hebben wij verloren. Wij vereren het niet: het geloof is gericht op een onmiddellijke, goddelijke werkelijkheid en niet op symbolen van die werkelijkheid. Wat wij er zo echter van begrijpen boezemt ons eerbied in voor hun diepe en levende opvatting van de realiteit.

Het mag vreemd schijnen, dat ik de mij toegemeten tijd grotendeels heb besteed aan min of meer algemene beschouwingen, waarvan Kristensen zulk een afkeer had. Het leek mij echter nuttig eens te onderstrepen, dat hij zich wel degelijk rekenschap heeft gegeven van de grondslagen van zijn wetenschap. Hij heeft de veronderstellingen en grenzen daarvan zelfs hier en daar, zij het sporadisch, wel uiteengezet. Het zijn zelfstandig gevonden gedachten, die in een lang leven zijn gerijpt, overdacht en geformuleerd. Zij zijn daardoor vrij van ieder wijsgerig jargon van welke school ook. En indien het zo is, dat de algemene ontwikkeling der phaenomenologie in een richting gaat, die parallel loopt met de zijne en tot inzichten komt, die hij reeds lang geleden vond, dan kan men het betreuren, dat deze ontwikkeling zo buiten hem om is gegaan, niet door hem is beïnvloed of voortgestuwd, dat zijn naam daarbij zelden wordt genoemd. Hij heeft nu eenmaal nooit in een der werelddalen willen schrijven, doch wij Nederlanders kunnen er dankbaar voor zijn, dat wij dank zij zijn „apartheid” aan hem zoveel duidelijker en eenvoudiger en vooral zoveel Nederlandse formuleringen van allerlei moderne inzichten te danken hebben.

Zijn eigen voorkeur ging uit naar het werk. Hij stak de spade in de grond, niet al te bekommerd om de vraag of spitten theoretisch wel mogelijk is. Hij pakte godsdienstige verschijnselen, gebruiken, riten, symbolen aan en luisterde naar wat de gelovigen zelf daar-

over wilden mededelen, luisterde met een sympathiek gestemde ziel, met een oor gescherpt door jarenlange ervaring. Zo leert men tenslotte ook een vreemde taal opvangen, die voor ons aanvankelijk een chaos van zinloze klanken was. Een opsomming te geven van wat hij in de loop der jaren al zo heeft aangepakt, dat zou een vermoeiende catalogus worden. Ge behoeft de lijst zijner mededelingen maar door te bladeren om een denkbeeld te krijgen van de veelzijdigheid daarvan. Van telkens andere punten uitgaande trachten zij door te dringen tot die gemeenschappelijke achtergrond der culturen, die Perzen en prae-klassieke Grieken en Romeinen, Egyptenaren, Babyloniërs en vóór-profetische Israëlieten verbond, die geestelijker natuurbeschouwing, die ons zo onherroepelijk vreemd is geworden, het geloof in die totaliteit, waarin alle factoren — ook de tegengestelde machten van dood en leven — in een levende eenheid samenwerken.

De ouden kenden de voorstelling van de scheppende kracht van het schrift, van de schepper die zijn schepping schrijft. Het is een onderwerp, waarin Kristensen zich heeft verdiept, waarvan hij de zin had begrepen of, zoals hij het liever uitdrukte, waarvan de betekenis hem had gegrepen. En hij heeft gepoogd ook de moderne mens iets van die geloofsvoorstelling te doen navoelen, de moderne mens, die door het dagelijks gebruik van het schrift blind is geworden voor het wonder, dat daarin schuilt. Alle schrift is magisch, alle schrift tovert, zo betoogt hij. In het schrift zijn de gedachte en de ziel van de schrijver neergelegd en zij liggen daar te wachten op hun opstanding. Wanneer wij het geschrevene, bijvoorbeeld een oude brief of een boek, lezen, gaat de schrijver weer voor ons leven. Als wij maar ogen hebben om te zien en niet stomp van zin zijn, zullen wij zijn ziel er in bespeuren en zal hij ons uit de dode letters levend tegemoet komen. Zo blijft ook Kristensen voor ons leven in zijn geschriften. Elk woord erin is gewikt en gewogen, is geschreven en herschreven, tot het geheel aan zijn bedoeling beantwoordde en zijn gedachten volkomen uitdrukte. Hij gaf zich daarvoor eindeloze moeite, maar het resultaat is dan ook, dat geen woord erin zielloos is. Elk woord erin is bezielde, drager van de ziel van

de schrijver. Het is een verblijdende gedachte, dat die bedrukte bladzijden allerwege en te allen tijde voor de ontvankelijke lezer kunnen gaan leven, zodat hun schrijver leeft en spreekt, nadat hij gestorven is — een wonder als dat van de tarwekorrel, die slechts begraven wordt en sterft om tot nieuw leven op te staan.

21 Juni 1954

A. DE BUCK